

Het doek gaat open

Zelden vonden zulke grote en snelle maatschappelijke veranderingen plaats als in de achterliggende maanden in Midden-Europa. Nog geen jaar geleden werd het IJzeren Gordijn in Hongarije weggeknipt, nog maar enkele maanden geleden ontstonden de gaten in de Berlijnse Muur en bleken de passages over een vrij personenverkeer in de Akkoorden van Helsinki onvermoed snel werkelijkheid te kunnen worden. In enkele maanden stortte het staatssocialisme compleet in. Of dat nu werd veroorzaakt of versneld door een rampzalige economische toestand is minder van belang dan het feit dat dit alles pas mogelijk werd door een herziening van de Sowjet politiek onder aanvoering van Gorbatsjov.

Veel is er over Midden-Europa geschreven en gesproken, vooral door historici, politici en journalisten. Diepgaande analyses waren nog maar nauwelijks verschenen, of ze werden alweer ingehaald door de werkelijke gebeurtenissen. Weinig werd er verwezen naar sociaal-wetenschappelijke kennis, maar over het geheel werd er genuanceerd geschreven. Opeens was weer duidelijk dat 'het Oostblok' niet bestond, maar dat er grote onderlinge verschillen in ontwikkeling en structuur tussen de ex-Sowjet-satellietstaten bestonden. Dat Polen niet vergelijkbaar met Roemenië is, is vooral duidelijk voor wie er was geweest; dat de DDR een andere ontwikkeling doormaakte dan Tsjechoslowakije kwam voor velen maar nauwelijks naar buiten. Dat is dus grondig veranderd.

Naast genuanceerde berichtgeving hebben de media ook actief informatie gestuurd en daarmee als een katalysator van de democratiseringsbewegingen gefungeerd. Westduitse televisie was tot ver in de DDR te zien; de Hongaarse televisie zond informatie uit naar Slowakije en Transsylvanië; de Roemeense televisie maakte eenieder rechtstreeks getuige van het zinloos geweld door een reeds verloren regime.

Het meest verrassende is ongetwijfeld het stille karakter van de revolutie. Ronde-tafel-overleg in Polen en Hongarije, kaarsen en sleutelbossen van demonstranten in de DDR en Tsjechoslowakije, de paleisrevolutie in Bulgarije en een opvallende parlementaire meerderheid in Litouwen waren alleen mogelijk omdat duidelijk werd dat de Sowjet legers niet militair zouden ingrijpen. Maar zelfs met deze garantie was het voor onze Midden-Europese vrienden nog maar enkele maanden geleden volstrekt onmogelijk enig optimisme te hebben, laat

staan openlijk te tonen. Daarvoor was het systeem te alom aanwezig en waren de risico's van zichtbare tegenstand te groot. Bovendien heerste er de overtuiging dat met name de grote groep van de relatief welvarende arbeiders geen partij zou kiezen wanneer het om een confrontatie met de machthebbers zou gaan.

In vrijwel alle landen waren het schrijvers, studenten, journalisten en voor een deel ook kerkelijk leiders die de demonstraties aanvoerden en tot de stakingen hebben aanzet. Pas na duidelijke – veelal gewelddadige incidenten sloeten de arbeiders zich aan. De leidende rol van de intelligentsia werd al vaker in de Oost-Europese literatuur naar voren gebracht. In Hongarije riskeerden G. Konrad en I. Szelenyi hun leven met hun in 1975 illegaal geschreven analyse van 'The Intellectuals on the Road to Class Power', later in het westen gepubliceerd. Door toeval gespaard kon Konrad uiteindelijk blijven en Szelenyi naar Australië emigreren. Beiden schreven de laatste jaren veel, maar hun analyse van de leidende rol van de intelligentsia werd eigenlijk nauwelijks meer serieus genomen. De gebeurtenissen lieten anders zien.

Het verdwijnen van het oude partijkader, het toelaten van een meerpartijstelsel en het schrappen van een grondwetsartikel betekent natuurlijk niet dat de overgang naar een democratische samenleving ineens is gerealiseerd. Hoe zal men vreedzaam om kunnen gaan met de jarenlange – veelal stilzwijgende collaboratie van velen met een autoritair en dictatoriaal regime? Hoe sterk is de invloed van de jarenlange schizofrenie tussen wat openbaar kon worden gezegd en privé kon worden gedacht? Bestaat er het risico dat men doorslaat van een planeconomie naar een onbeheerst kapitalisme en elke – verzorgende rol van de staat zal proberen te minimaliseren? Worden met het wegvallen van de socialistische eenheidsstaat nu ook de steeds onderdrukte nationalistische gevoelens weer levend? De eerste duidelijke signalen zijn er al, zoals in Moldavië, de Baltische staten en ook Joegoslavië (wanneer is trouwens Albanië aan de beurt?). Maakt de combinatie van dergelijke factoren een beweging naar rechts niet waarschijnlijk? En hoe zal men kunnen omgaan met de problemen die zich nu al voordoen met het saneren van verkalkte economieën, zoals faillissementen, massa-ontslagen, werkloosheid of gigantische devaluaties?

Het herstel van economie en democratie zal ongetwijfeld meer tijd nemen dan gehoopt. Het gebruik van wetenschappelijke inzichten zal daarbij onontbeerlijk zijn, maar dan niet meer aan de leiband van een bepaald regime. Aan de eerste herstructureringen van instituten van Akademies van Wetenschappen wordt al gewerkt. Zodat ook kennis wordt gedemocratiseerd.

Jules Peschar